

Journal of Iranian Studies
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 17, No. 34, Winter 2019

**Clothes, culture and their functions in the Ghaznavid
Dynasty based on Tarikh E Beyhaghi***

Jahandoost Sabzalipour¹
Havva Ashuri Shahrestani²

1. Introduction

Clothes is one of the elements that its recognition, conduce to recognizes the culture, civilization and identity of a nation. Getting familiar with the clothing and the history of the clothing of a nation, gives us a lot of information about the people of that territory. How was the coverage of different social classes? How did people come into the community with what shape and appearance? What role did Clothes play in their lives? What is the role of Clothes in religious beliefs? What is the purpose of Beyhaqi to mention all these details of Clothes? There are some cases that can be answered to parts of them in this research. The main question of this research is that what was the Clothes functions and formalities in Ghaznavids dynasty? The research hypothesis is that, with due attention to the widespread and

*Date received: 10/10/2017
Email:

Date accepted: 06/10/2018
sabzalipor@gmail.com

1. Associate professor of Persian language and literature, Faculty of letters and humanities, Islamic Azad University, Rasht, Iran (Corresponding author).

2. M.A. in Persian language and literature, faculty of letters and humanities, Islamic Azad University, Rasht, Iran.

prolonged of Ghaznavian administration, Clothes, like other courts, have special formalities, and Clothes were used symbolically in many cases, one of which is to use the form of khalaat (خلعت) (A special clothes for gift).

2. Methodology

Tarikh E Beyhaghi or A History book That Aboolfazl.e Beyhaghi has written it, is one of the sources that many studies have been done about it, and its historical and literary aspects have been studied more than other aspects. This book is one of the most useful books on the history of Ghaznavids in Iran. It gives us a lot of information about court`s Clothes. This research has been carried out using the documentary methodology and all the examples and first evidence have been extracted from history of Beyhaqi book. Then was discussed with using other Beyhaghi contemporary texts and other historical texts about Clothes of Ghaznavian dynasty. In general, a large part of the data of this work is from the text of history of Beyhaghi and to analyze them, other valued texts has been used. In this article, the text of history of Beyhaghi which is corrected by Mohammad Jafar Yaghaghi and Mehdi Seyedi, was used.

3. Discussion

The Clothes in Ghaznavids period were of great importance as in other periods, so that the cost of clothes was not less than gold and money, and in all the khalaats and gifts that they were given to different people; Clothes played a significant role. Beyhaqi's goal to mention the details of clothes, is sometimes mentioning things that are not related to clothes, but he is looking for another point that some examples are came bellow. At a royal mournful ceremony, the white dress was worn, when Sultan Mahmud

Ghaznavi died; for his father's mourning ceremony, Emir Massoud announced three days of public mourning and he and his followers participated in the ceremony with a white turban and a *ghaba* (قبا) or Special clothes that People wear it on the rest of the clothes.

for mourning, in our country, this tradition is still alive in some places. "And the next day the Emir permitted to ingress in a white *ghaba* and turban, and all the lords and elders and servants of the army came to serve, whites were worn and plaint was a lot. As a tradition, three days passed by royal condolence, so that everyone would like it "(ibid., 12). In addition to wearing white dress, they also took off their turbans. When al-Qadir Billal, (A powerful Abbasi caliph, who was born in 336 AH and came to the caliph in 381 AH.) died, Massoud Ghaznavi took his turban off from his head and wore a white Clothes (Shabankari, 1363: 79).

During illness, a necklace of camphor was thrown on the sick people neck. When the ship of Sultan Mas'ud was broken in the Hirmand River, the Sultan fell into the water and the slaves saved him, He affected by a high fever, as Beyhaghi quoted, in order to relieve the fever and illness of Sultan Mas'ud, he was confined in a dark room with linen curtains and a necklace of camphor hang on his neck. When one of the servants of the sultan, Aghache, called Abolfazl Bayhaqi in the presence of the Sultan, sees Beyhaghi the Sultan like this. I went and saw they made the house dark and hanged linen curtains..., I found Emir there sitting on the throne, worn thin cool Clothes and necklace full of camphor, I saw doctor Bolala sitting under the bed, "(Beyhaghi: 509). If a person betrayed to the sultan, sultan to punish him and others and put scarf on his head. As Sultan Mohammad Kharazmshah defeated and escaped in the battle

against the Mughals in Isfahan through the betrayal of his brother, Ghiath al-Din, after the Mughal exit from Isfahan and of Sultan Muhammad return, he ordered to put on scarf on traitors` head. He took someone who were unfaithful and poor-spirited and put scarf on their head" (ibid., 145). One of the customs of Ghaznavids court, was giving khalaat that amply mentioned in history of Beyhaghi. Although the custom of khalaat and giving khalaat is not the case of the argument of this research, but since the khalaat included most types of Clothes and clothing, some cases about custom of wearing khalaat and its variety are listed below (for custom of wearing khalaat in the history of Beyhaghi.see Sabzalipour, 2004).

Clothes had possessed a great importance during Beyhaghi`s epoch. Beyhaghi has expressed this matter in many cases in some way. To the importance of the Clothes is is enough to know that the Clothes was authority of treasurer (ibid., 136). Having a house of Clothes is another proof of the importance of Clothes in that epoch. The house of Clothes which have placed ready-made and unready-made Clothess there. Every time a person was appointed to a position or should be given a gift, he was taken to a house of Clothes and responsible of that job, it means *Jamedar* (A man who cares about clothes), gave him the proper khalaat. It is evident from all of this evidence that sultan`s Clothes keeping tribunal was an important tribunal. An a *Jamedar* job, which was usually for the slave, was a heavy duty. The loss of house of Clothes in the battlefield was very serious, along with this job, there were some other important jobs. The slaves which were more under the sultan`s favor, might achieved that, such as *Salahdar* (One who protects the king with weapons) and *Catrdar* (who keeps umbrella for Emir) (Besourth, 102: 2536). Those who deal with the job of preparing garment and

clothes, usually, threw out the name of the king on the edge of clothes, cordon and ornaments of clothes and decorated; It seems that this task strengthened the rule of the sultan over the people of his land. As they were counted gold, money, jewels and coins in the court, they also listed the Clothes (Beyhaghi, 2009: 258). When the property was seized, they also seized clothes. Because it has a lot of value and price (Ibnathur, 1351 C 15: 226).

4. Conclusion

As Beyhaghi reported the role of Clothes in the Ghaznavids court is very impressive, and has a lot of symbolic role and function. The deformation and color of the Clothes in the view of the caliph was the abandonment of the law and the sinner was punished. The value and respect that they attached to the *Jamedar* at that time is a testimony to these words. There was a tribunal in the name of the sultan's tribunal whose head was not given to anyone. According to *Tarikh e Behaghi*, the Clothes was part of the treasury of the court, and the loss of the house of Clothes in the wars had a devastating impact on the army and country.

From the above mentioned matters, it is deduced that the function of clothing at any time is influenced by the political, religious and cultural transition of that period; what determines the Clothes's function, is not only society's need, but also the cultural or religious conditions and circumstances of each period are.

Keywords: Clothes, Ghaznavi, History of Beyhaqi. Beyhaqi Abolfazl

References [In Persian]:

- Ibn. e Asir, A. (1973). *great history of islam and iran*. Tehran: Kotob e Iran Press.
- Beyhaghi, A. (2010). *the history of ghaznavids*. (M. J. Yahaghi and M. Seyyidi Edit.). Tehran: Sokhan press.
- Jozjani. M. S. (1964). *tabaghat e naseri*. (A. H. Habibi. Edit.). Kabol. Anjoman e Tarikh e Afghanistan press.
- Chitsaz. M. R. (2013). *iranian clothes history*. Tehran: SAMT press. Center for Human Sciences Research and Development; Islamic Republic of Iran.
- Hafez. Sh. M. (1988). *divan* (poetry notebook). (M. Ghazvini, Gh. Ghani. Edit.). Tehran: Eghbal press.
- Rahimi. P. (2007). *iranian clothes history*. Attitudes toward Persian clothing from the 5th millennium BC to the late Achaemenid period). Tehran: University of Art Press
- Sabzalipour. J. (2005). *customs of cort and folk beliefs in tarikh e behaghi*. (MA of persian language and litrature). Tabriz University.
- Shabankareyi. M. (1985). *majma ol ansan*. (M. Mohaddes. Edit.). Tehran: Sepah p
- Shahshahani. S. (1996). *history of head's cover in iran*. Thran: Modabber press.
- Gheybi. M. (2009). *the history of clothes in 8000 years old iranian*. Tehran: Hirmand press.
- Mostowfi. H. (1984). *tarikh e gozideh* (Summarized History). (A Navayi. Edit.). Tehran: Amirkabir press,
- Ziyapour J. (1971). *iranian clothing from fourteen centuries ago to the beginning of the pahlavi empire*. Tehran: Vezerat e Farhang (Ministry of culture) press.
- Monavvar. M. (1989). *asrar ol towhoid fi maghamat e sheykh abi saeed* (The Secrets of Monotheism in status of Abi saeed). (M. R. Shafiyi. Edit.). Tehran: Agah. Press.
- Nazokkâr. Zh. (2004). *rituals and customs in the history of baygahi* (and in Ghaznavids age). Tehran: Tarfand press.
- Nishaburi, Z. (1954) *saljughname*. Kolâle ye Khavar press.
- Sabzalipour. J (2007). *the robe and giving robe in history*. Roshd e Amuzesh Zaban e Fasi: 77, 26- 28.

References [In English]:

- Basort. E. K. (1938). *ghaznadis history*. (Anooshah. H. Trans.). Tehran, Amirkabir Press.
- Dezi. R. (1981). *muslim clothing culture*. (H. Heravi, trans.). Tehran: Tarjome va Nahr E Ketab press.

References [In Arabic]:

- Ibn.E jowzi, A. (2003). *the devil's lies [faslbis e eblis]*. (A. Zakavati. Trans.). Tehran: Nashre Danashghai Press.

-Sabi, H. (1968). *the customs of capital*. (M. Avvad. Edit.), (M. Sh. K. Trans.). Tehran: Bonyad E Farhang E iran Press.

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال هفدهم، شماره سی و چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۹۷

پوشاک، فرهنگ و کارکردهای آن در عصر غزنویان بر مبنای تاریخ بیهقی*

جهان دوست سبزعلیپور (نویسنده مسئول)^۱

حوا عاشوری شهرستانی^۲

چکیده

آشنایی با فرهنگ هر جامعه، نیازمند مطالعه و بررسی پدیده‌های اجتماعی و فرهنگی آن جامعه است. پوشاک یکی از مهم‌ترین آن پدیده‌های فرهنگی است و از زوایای مختلف اجتماعی، هنری، فرهنگی، مذهبی و ... قابل بررسی است. منظور از پوشاک مجموعه جامه‌ها و وسایلی است که انسان به خود می‌پوشاند تا نیازهای مختلفش را در مقابل عوامل طبیعی و اقلیمی با آن برطرف کند. پوشاک در اصل تن‌پوشی در مقابل آسیب‌های طبیعی بوده، اما در طی زمان، وسیله‌ای برای ابراز سلیقه و تشریفات دیگر شده است. این مقاله به دنبال پاسخگویی به این سؤال است که پوشاک، چه نقش و کارکردهایی در تاریخ بیهقی داشته است؟ با توجه به این که عصر غزنویان، یکی از دوره‌های مهم تاریخ ایران است، با بررسی فرهنگ پوشاک این دوره می‌توان به بسیاری از باورهای فرهنگی آن پی برد. برای این پژوهش از متن تاریخ بیهقی و برای تحلیل، از متون تاریخی دیگر نیز، کمک گرفته شده است. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد پوشاک، در آن دوران، بسیار حائز اهمیت بوده و بیهقی از پوشاک و توصیفات آن به عنوان ابزاری برای بیان گفته‌های خود استفاده می‌کند، پوشاک کارکردهای بسیاری از جمله سیاسی، مذهبی، اجتماعی و فرهنگی داشته است.

واژه‌های کلیدی: پوشاک، غزنویان، تاریخ بیهقی، ابوالفضل بیهقی.

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۷/۰۷/۱۴

sabzalipor@gmail.com

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۰۷/۱۸

نشانی پست الکترونیک نویسنده مسئول:

۱. دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت، ایران.

۲. کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت، ایران.

۱. مقدمه

پوشاک، یکی از عناصری است که شناخت آن، به شناخت فرهنگ، تمدن و هویت یک قوم، منجر می‌شود. آشنایی با پوشاک و تاریخچه لباس یک قوم، اطلاعات زیادی در مورد مردم آن سرزمین، به ما می‌دهد. این که پوشش طبقات مختلف اجتماعی چگونه بوده‌است؟ افراد با چه شکل و ظاهری وارد اجتماع می‌شدند؟ پوشاک چه نقشی در زندگی آن‌ها ایفا می‌کرد؟ نقش پوشاک در اعتقادات دینی چیست؟ هدف بیهقی از ذکر این همه جزئیات لباس چیست؟ مواردی است که در این تحقیق، می‌توان به گوشه‌هایی از آن پاسخ داد.

پرسش اصلی این تحقیق آن است که پوشاک در دوره غزنویان چه آداب و کارکردهایی داشته‌است؟ فرضیه تحقیق آن است که با توجه به عریض و طویل بودن دستگاه حکومتی غزنویان، پوشاک همانند سایر دربارها، آداب خاصی داشته و به طور نمادین در بسیاری از موارد به کار می‌رفته که یکی از این کارکردهای متفاوت، استفاده به شکل خلعت است.

بخش اعظم داده‌های این اثر، از متن تاریخ بیهقی است و برای تحلیل آن‌ها از متون با ارزش دیگر، استفاده شده‌است. در این مقاله، از متن تاریخ بیهقی به تصحیح محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی استفاده شده‌است.

۱-۱. شرح و بیان مسئله

تاریخ بیهقی، از منابعی است که تحقیقات فراوانی در مورد آن انجام شده‌است و جنبه‌های تاریخی و ادبی آن بیش از دیگر جنبه‌هایش، بررسی شده‌است. این کتاب، در مورد پوشاک دربار، اطلاعات بسیاری به دست ما می‌دهد، و با دقت در آن می‌توان به حقایق بسیاری از فرهنگ مردم این سرزمین، دست یافت. درباره پوشاک، در تاریخ بیهقی، پژوهش زیادی انجام نگرفته؛ این در حالی است که مورخ، در جای جای کتاب خود، به انواع و اقسام پوشاک، نحوه پوشیدن و کاربرد آن‌ها، با اهداف خاصی اشاره کرده‌است و با بررسی و تحقیق در این زمینه و به واسطه اطلاعات مفیدی که نگارنده‌ی این کتاب، می‌دهد، می‌توان به مطالب با ارزشی درباره دوره غزنویان دست یافت.

در مقوله پوشاک، شکل، فرم لباس، طرز دوخت، رنگ و جنس آنان با ارزش‌ها، معیارهای فرهنگی، معنوی و اخلاقی جامعه از جمله وقار، اهمیت و اعتبار اجتماعی در هم آمیخته‌اند. در این جاست که تحقیق و پژوهش، پوشاک اقوام مختلف کشور و جهان، یکی از پژوهش‌های مردم‌شناسی با اهمیت به شمار می‌رود و این نکته حائز اهمیت است که پوشاک اقوام گذشته، صرفاً برای پوشش بدن نبوده‌است؛ بلکه نقش و عملکردهای دیگری

نیز داشته‌است. منظور از پوشاک در این مقاله لباس و متعلقات آن مانند کفش، کلاه، کمر، انگشتری و نظایر آن است.

برای پژوهش در زمینه پوشاک محققان، اغلب، از آثار باستانی بدست آمده، استفاده کرده‌اند چون به کمک آن می‌توان، سیر تغییر و تحول پوشاک و شکل آن را پیدا کرد. کشفیات به دست آمده آنها، بیشتر از موزه‌ها، سنگ تراش‌ها و کاخ‌های موجود است؛ یعنی کمتر از متون تاریخی استفاده کرده‌اند، در این مقاله، سعی بر آن داشته‌ایم که تا حد امکان، از متون تاریخی استفاده شود.

۱-۲. پیشینه تحقیق

غیبی (۱۳۸۷) در تاریخ هشت‌هزارساله پوشاک اقوام ایرانی، ضمن شرح تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی هشت‌هزار ساله اقوام مختلف ماد، پارس و قزلباش و قاجار و غیره، هر یک از عناصر پوشاک زنان و مردان آنها را به طور مشروح آورده‌است. چیت‌ساز (۱۳۷۹) در «تاریخ پوشاک ایرانیان از ابتدای اسلام تا حمله مغول» به معرفی پوشاک ایرانیان از ابتدای ورود اسلام به ایران تا حمله مغول پرداخته‌است. رحیمی (۱۳۸۵) در کتاب تاریخ پوشاک ایرانیان، تحولات پوشاک سرزمین ایران از هزاره پنجم تا آغاز هزاره اول پیش از میلاد و تا مادها و هخامنشیان را بررسی کرده‌است. دُزی (۱۳۵۹) در «فرهنگ البسه مسلمان در دوره اسلامی» به پوشاک ایرانیان مسلمان در دوره اسلامی پرداخته‌است؛ ضیایپور (۱۳۴۹) در پژوهش خود پوشاک ایرانیان از چهارده قرن پیش تا آغاز دوره شاهنشاهی پهلوی را بررسی کرده‌است. سبزه‌علیپور (۱۳۸۵) به بررسی خلعت و خلعت‌بخشی در تاریخ بیهقی پرداخته و فیضی (۱۳۷۵) در «نگاهی به تاریخ پوشاک مردم ایران» به بررسی تاریخ پوشاک ایرانیان پرداخته‌است؛ اما تا حال، برای پوشاک و کارکردهای آن در تاریخ بیهقی، تحقیق مستقلی صورت نگرفته‌است.

۱-۳. ضرورت انجام تحقیق

بخشی از شناخت هر قوم و ملتی از طریق شناخت تاریخ آن ممکن خواهد شد و تاریخ مجموعه‌ای است از فرهنگ، زبان، آیین‌ها و... پوشاک در ادوار گذشته همواره در حال تغییر بوده و متناسب با نیازهای جامعه به پیش رفته‌است. در دستگاہ عریض و طویل غزنویان آن گونه که از تاریخ‌هایی شبیه تاریخ بیهقی برمی‌آید، پوشاک از اهمیت خاصی برخوردار بوده؛ به طوری که بیهقی بارها در تاریخ خود با تأکیدها و تکرارای خاصی به این نکته اشاره کرده‌است. تحقیق پیرامون پوشاک در یک دوره تاریخی ما را نه تنها با فرهنگ

آن جامعه آشنا می‌کند، بلکه دگرذیسی و تحولات پوشاک و کارکردهای مختلف آن را نیز در طول زمان به ما نشان می‌دهد.

۲. بحث و بررسی

در تاریخ بیهقی به موارد زیادی از پوشاک برمی‌خوریم که بیهقی، مانند یک طراح پوشاک، به جزئیات آن پرداخته و اغلب پوشاک مورد استفاده آن دوره را شرح داده‌است. پوشاک در دوره غزنویان، به مانند سایر دوره‌ها، از اهمیت بالایی برخوردار بود؛ به طوری که بهای جامه، کمتر از زر و سیم نبوده‌است و در تمامی خلعت‌ها و هدایایی که به افراد مختلف می‌دادند، جامه نقش بسزایی را ایفا می‌کرد. هدف بیهقی، از ذکر جزئیات پوشاک، گاه ذکر مواردی است که ربطی به پوشاک ندارد، بلکه دنبال ذکر نکته دیگری است که در ادامه نمونه‌هایی از آن آمده‌است.

۲-۱. مناسبت‌ها و پوشاک

در تاریخ بیهقی، مناسبت‌های مختلفی آمده‌است که پوشاک، در آن نقش مهمی ایفا می‌کرد. در ذیل، تعدادی از آن مناسبت‌ها با تأکید بر پوشاک هر قسمت، شرح داده شده‌است:

۲-۱-۱. عروسی و پوشاک

مطابق متن تاریخ بیهقی، غزنویان قبا و جامه سیاه، به داماد می‌پوشاندند و کلاه داماد نیز، چهار پر زر و آراسته شده به جواهرات و مروارید بود؛ چنان‌که در باب ازدواج امیر مردانشاه با دختر بگتغدی، آمده‌است:

و امیر مردانشاه را به کوشک سالار بگتغدی آوردند و عقد نکاح آنجا کردند و دینار و درهم روانه شد سوی هر کسی و امیر مردانشاه را قبای دیبای سیاه پوشانیدند موشح به مروارید و کلاهی چهار پر زر بر سرش نهاد، مرصع به جواهر و کمر بر میان او بست همه مکمل به جواهر، و اسبی بود سخت قیمتی، نعل زر زده و زین در زر گرفته و استام به جواهر و ده غلام ترک با اسب و ساز و خادمی و ده هزار دینار و صد پاره جامه قیمتی از هر رنگی. (بیهقی ۱۳۸۸: ۵۲۵)

بعد از عقد نیز، هدایایی از طرف پدر عروس، به داماد، داده می‌شد که به جامه دامادی، معروف بوده‌است. در تاریخ بیهقی از جامه دامادی خداوندزاده صحبت به میان آمده‌است. زمانی که امیر مردان‌شاه - فرزند سلطان مسعود، با دختر حاجب بزرگ - بگتغدی، ازدواج کرد، جامه دامادی، به او اهدا گردید (همان: ۵۲۵). شاید دلیل اینکه درباره لباس عروس و

به طور کلی لباس زبان اطلاعات کمتری در تاریخ بیهقی آمده، فرهنگ ایرانیان باشد که زن را اندرونی و توجه به پوشاکش را هم طبق عرف چندان جایز نمی دانستند.

۲-۱-۲. عزاداری و پوشاک

در مراسم تعزیت ملکانه، قبا، ردا و دستار سپید، می پوشیدند. زمانی که سلطان محمود غزنوی، از دنیا رفت، امیرمسعود برای مراسم عزاداری پدرش، سه روز عزای عمومی اعلام کرد و خود و اطرافیانش با عمامه و قبای سفید به نشانه عزاء، در این مراسم شرکت کردند. در کشور ما نیز هنوز این رسم در بعضی از نقاط پا بر جاست. «و امیر دیگر روز بار داد با قبا و ردائی و دستاری سپید، و همه اعیان و مقدّمان و اصناف لشکر به خدمت آمدند، سپیدها پوشیده و بسیار جزع بود. سه روز تعزیتی ملکانه به رسم داشته آمد، چنانکه همگان بپسندیدند (همان: ۱۲).

علاوه بر پوشیدن لباس سفید، دستار را نیز از سر بر می داشتند. وقتی که «القادر بالله»، خلیفه عباسی، فوت کرد، مسعود غزنوی دستار خود را از سرش برداشت و جامه سفید پوشید (شبانکاره‌ای، ۱۳۶۳: ۷۹).

۲-۱-۳. بیماری و پوشاک

هنگام بیماری، گردن‌بندی از کافور، بر گردن بیمار می انداختند. زمانی که کشتی سلطان مسعود در رود هیرمند، شکسته شد، سلطان در داخل آب افتاد و غلامان، او را نجات دادند. او به تب بالایی دچار شد، همان‌طور که بیهقی نقل کرده‌است، جهت برطرف کردن تب و بیماری سلطان مسعود، او را در اطافی تاریک، با پرده‌های کتانی، بستری کردند و گردن‌بندی از کافور، بر گردن او آویختند. هنگامی که یکی از خادمان سلطان به نام آغاچی، ابوالفضل بیهقی را به حضور سلطان دعوت کرد، بیهقی سلطان را چنین می بیند. «پیش رفتم یافتم خانه تاریک کرده و پرده‌های کتان آویخته و..... امیر را یافتم آنجا بر تخت نشسته، پیراهن توزی و مَحَنَقَه در گردن، عَقَدی همه کافور، بوالعلاء طیب آنجا زیر تخت نشسته دیدم» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۵۰۹).

۲-۱-۴. مجازات و پوشاک

زمانی که قصد داشتند، مجرمی را بر دار کنند؛ نخست دستور می دادند تا لباس‌هایش را از تن بیرون آورد، همان‌طور که حسنک وزیر را بردار کردند (همان: ۱۷۶). از دیگر موارد، برهنه کردن تن و از پای در آوردن کفش، متهّم بود. هنگامی که اریاق را دستگیر کردند، ابتدا موزه او را در آوردند و سپس قبایش را باز نمودند (همان: ۲۲۴ و ۲۲۳). مظفرین طاهر که عامل فوشنج، یکی از شهرهای خوارزم بود، ظلمی را مرتکب شد، به همین خاطر،

سلطان محمود، دستور داد تا «دستارش در گردن کند و سر و پای برهنه تا به غزنین پیاده بیاورد» (شبانکاره‌ای، ۱۳۶۳: ۶۱ و ۶۲).

اگر فردی خیانتی نسبت به سلطان انجام می‌داد، سلطان برای تنبیه او و عبرت دیگران، مقنعه بر سر آن می‌بست؛ چنان که سلطان محمدخوارزمشاه در جنگ با مغولان در اصفهان به واسطه خیانت برادر خود «غیاث الدین» شکست خورد و گریخت، پس از خروج مغولان از اصفهان و بازگشت سلطان محمد، او دستور داد تا بر سر خیانت‌کاران مقنعه گذاشتند. «کسانی را که در آن جنگ نامردی و غدر کرده بودند بگرفت و مقنعه بر سر کرد» (همان، ۱۴۵).

برداشتن دستار از سر، نیز، مانند دیگر تنبیه‌ها، استفاده می‌شد. بیهقی در ذکر «بر دار کردن حسنک وزیر»، آورده است: «و ازاربند استوار کرد و پایچه‌های ازار را بیست و جبه و پیراهن بکشید و دور انداخت با دستار» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۱۷۶). عقابین بستن به دست، پا و گردن افراد، موقع شلاق زدن نیز مرسوم بود (همان: ۱۵۳). شاهان سلجوقی، وقتی فردی را به اسارت در می‌آوردند، حلقه بندگی در گوش اسیر می‌کردند، ولی سلطان آلب ارسلان، به جای حلقه، نعل اسب در گوش یکی از امرای خود، به نام بیشکین کرد. «از ایشان یکی بیشکین بود، بجای حلقه بندگی نعل اسب در گوش او کرد» (مستوفی، ۱۳۶۲: ۴۳۲).

۲-۱-۵. هدیه و پوشاک

از میان هدایای که در تاریخ بیهقی، ذکر شده است، پوشاک، نقش مهمی را ایفا می‌کند. به طور کلی، در هر هدیه یا خلعتی که به کسی داده می‌شد، حرفی از لباس و جامه و کمر و... به میان آمده است. هنگامی که خلیفه، رسولی را برای بیعت گرفتن، نزد سلطان مسعود فرستاد، سلطان مسعود، زمان بازگشت رسول، هدایای ارزشمندی را برای خود رسول و خلیفه ترتیب داد: «امیر گفت، خلیفه را چه باید فرستاد؟ احمد گفت: بیست هزار من نیل رسم رفته است، خاصه را و پنج هزار من حاشیت درگاه را، و... خداوند زیادت دیگر چه فرماید از جامه و جواهر و عطر؟... امیر گفت: سخت صواب آمد» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۲۹۲-۲۹۳).

دستارها و انواع دیباهای گران‌قیمت، جزئی از هدایا بودند. هر سال، خاتون ارسلان از ترکستان هدیه‌ای برای امیر محمود می‌فرستاد و امیر محمود نیز با هدایای گران‌بها از او تشکر می‌کرد. (همان: ۲۵۱). این گونه مرسوم بوده است که انعام و هدیه را پس از آوردن در مجلس، برمی‌داشتند و به خانه کسی که انعام را می‌گرفت، می‌بردند. «خزینه‌دارش بیامد و پنج تا جامه مرتفع قیمتی پیش من نهادند و کیسه‌ای پنج هزار درهم و پس برداشتند»

(همان: ۱۳۶). گویا در عصر غوریان امیران رسم داشتند برای هدیه دادن از یک دستوانه زر و مرصع به جواهر استفاده کنند و بعدها این دستوانه تبدیل به کمر شد (جوزجانی ۱/، ۱۳۴۳: ۳۵)

علی مانک، یکی از کدخدایان غزنین بوده و او عادت داشت که هر ساله، آچارها و کامه‌های نیکویی برای امیر محمود رحمه‌الله علیه بفرستد. زمانی که امیرمسعود به غزنین آمد و به ملک پدر دست یافت، علی مانک برای او هدیه‌هایی فرستاد «چون تخت ملک به امیر مسعود رسید، از بلخ به غزنین آمد، مانک آچار بسیار و کرباسها از دست‌رشت پارسازنان پیش آورد» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۱۱۸). لازم به ذکر است که این نوع رسوم تحت تأثیر روابط سیاسی و نشانه پیوستگی و همبستگی میان خلیفه و سلطان و نیز میان سلطان با امرای محلی بود.

۲-۱-۶. خلعت و پوشاک

یکی از رسوم درباری غزنویان، خلعت دادن بوده است که به‌وفور، در تاریخ بیهقی، ذکر شده است. گرچه رسم خلعت و خلعت‌بخشی مورد بحث این پژوهش نیست، اما چون خلعت، بیشتر، شامل انواع جامه‌ها و پوشاک بوده است، مواردی از آداب خلعت‌پوشی و انواع آن در ذیل، ذکر می‌شود (برای رسم خلعت‌پوشی در تاریخ بیهقی نک. سبزه‌علی‌پور، ۱۳۸۳).

۲-۱-۶-۱. آداب خلعت‌پوشی

در آن زمان خلعت‌پوشی، آدابی داشت که با بررسی این آداب، به ارزش و احترامی که برای پوشاک، قایل بودند، پی می‌بریم. گرچه خلعت به شکل خاصی از لباس یا جامه اطلاق می‌شد، اما خلعت تنها از نظر پوشاک اهمیت نداشت، بلکه شامل موارد سیاسی و حکومتی هم می‌شد. در ذیل به چند نمونه از آنها اشاره می‌شود:

۲-۱-۶-۱-۱. انتخاب وقت مناسب برای پوشیدن خلعت

انتخاب وقت مناسب یکی از آداب خلعت پوشیدن بود. در خلعت‌پوشی خواجه احمد، بیهقی آورده است که «امیر اشارت کرد سوی حاجب بلکاتگین که مقدم حاجبان بود تا خواجه را به جامه‌خانه برَد. وی پیشتر آمد و بازوی خواجه گرفت و خواجه برخاست و به جامه‌خانه رفت و تا نزدیک چاشتگاه همی ماند که طالعی نهاده بود جاسوس منجم فلک خلعت پوشانیدن را» (بیهقی: ۱۳۸۸: ۴۴).

۲-۱-۶-۱-۱. استحمام قبل از خلعت پوشی

شخصی که می‌خواست، خلعت بپوشد، ابتدا باید به گرمابه رفته، استحمام می‌کرد و سپس به جامه‌خانه می‌رفت و خلعت می‌پوشید. سلطان مسعود، زمانی که می‌خواست، خلعتی را بپوشد که از طرف رسول خلیفه، برای او فرستاده بودند، ابتدا به گرمابه رفت و سپس خلعت پوشید. «سلطان برخاست و به گرمابه رفت و جامه بگردانید» (همان: ۴۱).

۲-۱-۶-۱-۳. بر روی مصلی قرار گرفتن و رو به قبله ایستادن در موقع خلعت پوشی

سلطان مسعود، موقع خلعت پوشی ابتدا رو به قبله می‌ایستاد و دو رکعت نماز می‌گذارد. «امیر از تخت به زیر آمد و مصلی باز افکندند... امیر مسعود خلعت پوشید و دو رکعت نماز کرد» (همان: ۴۰).

۲-۱-۶-۲. انواع خلعت

در دوره غزنویان با توجه به متن تاریخ بیهقی، خلعت‌های مختلفی وجود داشته‌است، از جمله: قبای خاص سلطان (همان: ۴۹۴)، خلعت وزارت (همان: ۳۵۶)، خلعت رسول (همان: ۴۱). خلعت حاجبی (همان: ۴۳ و ۱۴۵)، خلعت حاجب بزرگ (همان: ۴۹۴)، خلعت وزارت (همان: ۱۴۵)، خلعت سالاری سپاه (همان: ۲۶۴)، خلعت شاهانه (همان: ۲۴۷)، خلعت شحنگی (همان: ۲۰)، خلعت ریاست (همان: ۶۳۲)، خلعت کدخدایی (همان: ۳۸۲)، خلعت عارضی (همان: ۳۲۱) و خلعت مُنادمه (صابی، ۱۳۴۶: ۷۳).

۲-۲. انواع و جنس پوشاک

بیهقی انواع گوناگونی از پوشاک در تاریخ خود آورده‌است و اغلب، جنس آنها را همراه با نوع آن ذکر می‌کند. در ذیل، تعدادی از مهم‌ترین انواع پوشاک به اختصار، آمده‌است.

۲-۲-۱. قبا

پوشیدن قباهای رنگین و مخطط و گشاد، در آن دوره بسیار رایج بوده‌است. گویا به قباهای گشاد «دواج» می‌گفتند «می‌نویسند قادر خلیفه عباسی (۳۸۱-۴۲۲هـ) برای مسعود غزنوی هفت قبای گشاد که به آنها دواج می‌گفتند فرستاد، که یکی از آنها سیاه‌رنگ بود (رنگ و نشانه خلافت عباسی) و بقیه از جنس دبیقه‌های کمیاب بغدادی تهیه شده بود» (چیت‌ساز، ۱۳۹۱: ۲۵۱).

از اشکالی که طرح نقاشی دیواره کاخ سلطان محمود غزنوی را نشان می‌دهند و منتسب به سده ششم هجری هستند، چنین به دست می‌آید که تمام افرادی که در آن نقاشی‌ها ایستاده‌اند، قبایی از نوع جلو باز پوشیده‌اند و روی آستین آنها، نقش یک بازوبندی حک

شده است (ضیاءپور، ۱۳۴۹: ۲۳۰). قباها نیز دارای انواعی بودند: قباى سقلاطون بغدادى (بیهقی، ۱۳۸۸: ۱۴۵)، قباى سیاه (همان: ۱۴۹)، قباى لعل (همان: ۲۷۰)، قباى دیبای شوشتری (همان: ۲۸۷)، قباى روباه سرخ (همان: ۴۴۴)، قباى دیبای تستری (همان: ۴۵۲)، قباى زرین (همان: ۷۰۲) و قباى عتابی (همان: ۱۹۹).

۲-۲-۲. دستار و کمر بند

داشتن دستار در جامعه قدیم، نشان مردانگی و بزرگی بود و بزرگان معمولاً دستار می‌بستند. سه نوع آن در متن بیهقی آمده است: دستار نیشابوری یا قاینی (بیهقی، ۱۳۸۸: ۱۴۶). دستار خز (همان: ۱۹۹ و ۲۰۰) و دستار قصب (همان: ۷۰۲). کمر بند که معمولاً شالی نسبتاً پهن و بلند بوده، روی قبا به کمر می‌بستند و در تاریخ بیهقی، به انواع آنها برمی‌خوریم؛ از جمله، کمرهایی که به وسیله‌ی طلا، نقره و فیروزه مزین شده‌اند. این طور نبوده که هر کسی بتواند از انواع کمرها، به دور کمر خود ببندد، بلکه معیاری برای آن وجود داشته است. کمر بند هم، مانند دیگر اقسام پوشاک انواعی دارد: کمر هزارمقالی طلا یا پیروزه (بیهقی، ۱۳۸۸: ۱۴۵)، کمر زر هفتصدگانی (همان: ۱۴۸)، کمرهای مرصع به جواهر (همان: ۲۸۸)، سیمین و زرین کمر (همان)، کمرشکاری (همان: ۱۳۳) و کمر ده‌معالیق (همان: ۲۸۷).

۲-۲-۳. عمامه و تاج

استفاده از عمامه، در گذشته، بسیار مرسوم بود. محمد، پسر محمود، عم خود - یوسف بن سبکتگین را به فرماندهی سپاه، تعیین نمود و همین که او خواست، در سرای خود، در غزنه، سوار شود، عمامه‌اش از سر بیفتاد، و مردم آن را به فال بد بگرفتند (ابن اثیر، ۱۳۵۱ ج ۱۶: ۱۱۳). آلب ارسلان یک عمامه دایره‌ای شکل و بزرگ بر سر می‌گذاشت، که در قسمت جلوی آن نگینی به شکل گل، تعبیه شده بود. در قسمت انتهایی نیز جقه‌ای قرار داشت که پرهایی به آن متصل بود (نیشابوری، ۱۳۳۲: ۸۴). زمانی که به خدمت بزرگی می‌رسیدند یا به سرای مهمی، وارد می‌شدند، داشتن عمامه، یک ضرورت به حساب می‌آمد (صابی، ۱۳۴۶: ۵۶).

مهم‌ترین سرپوش شاهان این دوره، تاج بوده که بیشتر از جنس طلا می‌بود و با جواهرات گوناگون، تزیین می‌شد. تاج سلطان مسعود غزنوی، آن قدر بلند بوده که با سلسله‌ها و عمودهایی استوار می‌شده است و این تاج را روی کلاه خود قرار می‌داد. گذاشتن تاج بر بالای کلاه امیران، متداول بوده است. «از تاج بر سر رنجی نبود که سلسله‌ها و عمودها آن را استوار می‌داشت و بر زیر کلاه پادشاه بود» (بیهقی، ۱۳۸۸، ۵۴۳). گویا عمامه را نیز پس

از تاج، بر سر می کردند؛ چنان که در باب خلعت پوشی امیر مسعود آمده است: «این عمامه که پیش آوردند و شمشیر، عمامه دست بسته ماست، تا برین طی به دست ناصر دین آید و وی بر سر نهد پس از تاج» (همان: ۳۵۵).

در مراسم تاج گذاری سلطان مسعود، زمانی که ساخت عمارت کوشک نو به پایان رسید، گویا یک تخت زرینی برایش ساخته بودند که آراسته به جواهرات بود و بعد از آن که تخت را وارد کوشک نو کردند، یک تاج زرین هفتاد منی را نیز به واسطه زنجیرهایی از طلا بر بالای آن تخت آویختند و زمانی که سلطان مسعود، بر روی تخت خود نشست، آن تاج را نیز، روی سر گذاشت؛ تاجی که از هفتاد من طلای خالص، تشکیل شده بود (گردیزی، ۱۳۸۱: ۷۱). در جهیزیه عروس، همراه سایر وسایل، تاج نیز می دادند. بیهقی، پس از مرگ امیر مسعود و امیر مردانشاه، لیست جهیزیه دختر بگتغدی، با امیر مردانشاه را می بیند و می آورد: «آن نسخت دیدم به تعجب بماندم که خود کسی آن تواند ساخت. یک دو چیز بگویم: چهار تاج زرین مرصع به جواهر و بیست طبق زرین میوه» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۵۲۶). مرسوم بوده است که سلطان پس از تاج گذاری، می بایست دستار یا عمامه ای را بر سر می گذاشت که به دست خلیفه بسته می شد (بیهقی، ۱۳۸۸: ۳۵۵).

۲-۲-۴. کلاه

در این دوره شاهان برای سرپوش خود علاوه بر تاج و عمامه، از کلاه نیز، استفاده می کردند «در کلیله و دمنه ای که از دوره غزنوی باقی مانده، چنین روایت شده که: دور کلاه شاه یا شاهزاده از پوست بوده و بر میان آن قبه بزرگی قرار داشته است و بر دور کلاه ندیمان نیز پوست دوخته شده بود و خطوطی از محیط به مرکز آن رسم کرده بودند» (شهشانی، ۱۳۷۴: ۷۰). آن گونه که از کتاب کلیله و دمنه برمی آید، از پوست، در پوشاک آن دوره، مخصوصاً کلاه استفاده می شد؛ اما چیت ساز گویا متوجه این نکته نشده و در کتاب تاریخ پوشاک ایرانیان آورده است: «در دربار غزنویان ما با پوست های پلنگ و ببر روبرو می شویم، اما نشانه ای از به کاربردن این پوستها در تهیه لباس نمی یابیم و ظاهراً این پوستها را بیشتر برای گستراندن یا آویختن در کف تالارها به کار می برند» (چیت ساز، ۱۳۷۹: ۲۵۱). کلاه انواع گوناگونی داشت: کلاه دوشاخ (بیهقی، ۱۳۸۸: ۱۴۹)، کلاه چهارپر (همان: ۵۴۴)، کلاه ساده (همان: ۶۴)، کلاه زرین (نیشابوری، ۱۳۳۲: ۲۶)، کلاه جوار (جوزجانی، ۱۳۴۲ ج ۱: ۲۸۱) و کلاه ترکمانی کژ (همان: ۲۴۶).

۲-۲-۵. جبّه

کسانی که نزد خلیفه می‌رفتند و می‌خواستند آیین خدمت، را به جا آورند، می‌بایستی با جامه‌های پاکیزه، وارد می‌شدند و لباس‌هایشان، بوی خوشی می‌داشت و در هوای سرد و هوای گرم به هیچ وجه، عرق، روی لباس‌هایشان، ظاهر نبود؛ به همین دلیل، پنبه میان جبّه قرار می‌دادند (صابی، ۱۳۴۶: ۲۳). جبّه انواعی دارد: جبّه زرد مرغزی (بیهقی، ۱۳۸۸: ۱۶۰)، جبّه بُنداری (همان)، جبّه خیری رنگ (همان: ۱۷۳) و جبّه عتابی سبز (همان: ۱۹۹ و ۲۰۰).

۲-۲-۶. طیلسان

«پردۀ ساده‌ای که روی سرو شانه‌ها می‌اندازند و بعضی اوقات فقط روی شانه‌ها. طیلسان لباس اهل فقر یا استادان فقه و علوم الهی است (دزی، ۱۳۵۹: ۲۶۳). طیلسان را معمولاً از پارچه‌های زربافت تهیه می‌کردند که در شب درخشان بوده‌است. «من اسب تاختن گرفتم چنان که ندانستم که بر زمینم یا در آسمان، طیلسان از من جدا شده و من آگاه نه» (بیهقی، ۱۶۳). در دوران خلافت عباسی هر کسی اجازه پوشیدن طیلسان را نداشت: «اما مرتبه‌داران عباسی... تنها اگر کسی از میان ایشان برای کار قضا و داوری تعیین شده باشد، حق دارد طیلسان بپوشد» (صابی، ۱۳۴۶: ۶۹).

۲-۲-۷. انگشتری

در قدیم معمولاً نام، لقب یا کلمه مقدسی را روی انگشتری حک می‌کردند و با آن روی نامه‌ها و فرمان‌های دولتی و حکومتی مهر می‌زدند. دو نوع انگشتری در تاریخ بیهقی، وجود دارد که مانند سایر اقسام پوشاک، کاربردهایی داشته‌است: یکی انگشتری ملک و دیگر انگشتری زنهار. انگشتری ملک، همان چیزی است که فرمان‌ها را با آن، مهر می‌کردند و نام سلطان روی آن حک شده و نامه‌ای که با انگشتری ملک، مهر شده بود در حکم فرمان سلطان بوده‌است. در خلعت پوشی بوسهل حمدوی آمده‌است. «امیر گفت «مبارک باد» و انگشتری‌ای نام سلطان بر وی نبشته، به بوسهل داد و گفت این انگشتری مملکت عراق است... و پس از فرمان‌ها بر مثال تو کار باید» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۳۸۳). انگشتری زنهار چنان بود که اگر کسی انگشتر امیر را در دست داشت، از آزار و اذیت دیگران، در امان بوده و انگشتری امان، یک نوع مجوز عبور بوده‌است. «سلطان مشغول دل درین میانه عبدوس را بخواند و انگشتری خویش بدو داد و امانی به خط خود نبشت و پیغام داد» (همان: ۲۲۹). حافظ در این شعر خود به کاربرد هر دو نوع انگشتر، اشاره کرده‌است:

از لعل تو گر یابم انگشتری زنهار صد ملک سلیمانم در زیر نگین باشد

(حافظ، ۱۳۶۶: ۱۰۰).

انگشتوانه نیز معمولاً برای محافظت از انگشت، در مقابل سوزن خیاطی استفاده می‌شد و گاه هنگام تیراندازی، آن را در انگشت می‌گذاشتند تا انگشت، آسیب نبیند. در قدیم وقتی می‌خواستند برای کسی پیغامی بفرستند، چیزهایی از پیغام‌دهنده به همراه پیام‌رسان می‌فرستادند تا صحت و درستی پیام اثبات گردد. در مثال زیر، امیر از محل جنگ، انگشتوانه خود را می‌فرستد تا درباریان مطمئن شوند که خبر فتح، درست می‌باشد. «روز سه‌شنبه چاشتگاه ده روز گذشته از جمادی‌الاولی سه غلام سرایی رسیدند به بشارت فتح، انگشتوانه امیر به نشان بیاوردند که از جنگ جای فرستاده بود... انگشتوانه را به سالار غلامان سرایی، حاجب بگتغدی دادند، بستند و بوسه داد» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۴۵۳).

۳-۲. اهمیت پوشاک در دوره غزنویان

پوشاک در روزگار بیهقی، اهمیت بالایی داشته‌است. بیهقی در بسیاری از موارد، این موضوع را به نحوی بیان کرده‌است. در اهمیت پوشاک همین بس که پوشاک و جامه، در دست خزینه‌دار بوده‌است (همان: ۱۳۶). داشتن جامه‌خانه، گواه دیگری بر اهمیت جامه در آن دوران است. جامه‌خانه‌ای که در آن، جامه‌های دوخته و ندوخته را قرار می‌دادند. هر زمان فردی، به مقام و منصبی می‌رسید و یا انعامی را باید می‌گرفت، او را به جامه‌خانه می‌بردند و مسئول آن کار، یعنی جامه‌دار، خلعت مناسب را به او عطا می‌کرد.

از تمام این شواهد پیداست که دیوان جامه‌داری سلطانی دیوانی پر اهمیت بود. و شغل جامه‌دار که معمولاً به عهده غلامی بود، وظیفه‌ای سنگین بود. از دست دادن جامه‌خانه در میدان نبرد را بسیار جدی می‌گرفتند در کنار این شغل برخی مشاغل مهم دیگر نیز وجود داشت. غلامانی که بیشتر مورد التفات سلطان بودند ممکن بود بدان نایل شوند، نظیر سلاح‌دار سلطان و چتردار که چتر تشریفاتی سلطان را حمل می‌کرد. (باسورث، ۱۰۲: ۲۵۳۶)

کسانی که با شغل تهیه جامه و پوشاک سروکاری داشتند، معمولاً نام سلطان را روی حاشیه لباس‌ها، یراق و تزئینات جامه‌ها، می‌انداختند و تزئین می‌کردند؛ گویا این کار، حکمرانی سلطان را بر مردم سرزمینش، محکم‌تر می‌نمود. همان‌طور که در دربار از زر، سیم، جواهرات و سکه‌ها صورت‌برداری می‌کردند، از جامه نیز، لیست‌برداری می‌کردند (بیهقی، ۱۳۸۸: ۲۵۸). موقع مصادره اموال، جامه را نیز، مصادره می‌کردند. چون ارزش و بهای بسیاری داشت (ابن اثیر، ۱۳۵۱ ج ۱۵: ۲۲۶).

۴-۲. رزم و پوشاک

معمولاً در جنگ‌ها، قبای مُلحم، عمامه توزی، موزه نمدی، گرز، کمان، شمشیر، قلاجور (شمشیر بلند خمیده) و... استفاده می‌کردند. سربازان غزنوی «نیمتنه زرهی به تن می‌کردند و سپرهایی که روکش پوستی یا فلزی داشت، بدست می‌گرفتند و به تعبیر فخر مدبر می‌توانستند «چون حصاری» تشکیل خطی استوار دهند سواره نظام سپاه، مسلح به کمان، تبرزین، گرز، نیزه، شمشیر و قلاجور بودند... نقوش دیوارهای لشکری بازار به نظر می‌رسد که غلامان شاهی غزنوی را نشان می‌دهند که گرز بر شانه دارند» (باسورث، ۲۵۳۶: ۱۱۹). گویا هر کدام از سلاطین غزنوی در استفاده از سلاح خاصی، تبحر داشتند و از انواع ابزار جنگی استفاده می‌کردند. «سبکتگین با شمشیر، کمان و قلاجور می‌جنگید. محمود در به کاربردن کمان و شمشیر سرآمد دیگران بود، محمد شمشیر بکار می‌برد و مسعود گرز... مودود، تیراندازی چابک بود و می‌گویند پیکانی نو اختراع کرده بود، فرخزاد در تبرزین مهارت داشت. و ابراهیم در شمشیر و کمان...» (همان). کمان و کماند نیز استفاده می‌شد. «می‌بینیم که سپاهیان محمود در جنگ با هندیان و لشکریان مسعود، در نبرد با ترکمنان در خراسان کماند به کار می‌برند» (همان: ۱۲۰).

۵-۲. مشاغل و پوشاک

مشاغل مختلف، پوشاک متفاوتی داشتند. افراد هر پوشاکی را مطابق میل و سلیقه خود نمی‌توانستند بپوشند. در این بخش، به پوشاک تعدادی از مشاغل دوره غزنویان که حائز اهمیت است و در قسمت‌های دیگر، به آن اشاره نشده است، می‌پردازیم. یکی از آنها پوشاک بازرگانان است. بر طبق متن تاریخ بیهقی، بازرگانان، جامه مخصوصی داشتند که به وسیله آن شناخته می‌شدند. «فضل گفت صواب آمد، چه فرماید؟ گفت بازگرد و دو خَرِ مصری راست کن و دو کیسه در هر یکی هزار دینار زر، و جامه بازرگانان پوش و نمازِ خفتن نزدیک من باش تا بگویم چه باید کرد» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۵۱۲).

از مشاغلی دیگر که ذکرشان رفته، پیکان یا پیک‌ها هستند. پیک‌ها، جامه مخصوصی می‌پوشیدند، که به وسیله آن، شناخته می‌شدند و کسی که آنها را می‌دید، متوجه می‌شد که پیک هستند: «دو مرد پیک راست کردند با جامه پیکان که از بغداد آمده‌اند و نامه خلیفه آورده که حسنک قرمطی را بردار باید کرد و به سنگ بیاید کشت» (همان: ۱۷۶). امیران و بزرگان نیز پوشاک خاصی داشتند. «امیر مردانشاه را قبای دیبای سیاه پوشانیدند، موشح به مروارید و کلاهی چهار پر زر بر سرش نهاد. مرصع به جواهر و کمر بر میان او بست، همه مکمل به جواهر» (همان: ۵۲۵). در دربار غزنوی، غلامان نیز پوشاک خاصی

دارند. آرایش نظامی غلامان دربار سلطان محمود، گواه این ادعا است. آرایش نظامی که در آن، دو هزار غلام با کلاه چهارپیر و با گرز زرین در یک طرف و در طرف دیگر دوهزار غلام دیگر با کلاه دوپیر و با گرزهای سیمین بودند (جوزجانی، ۱۳۴۲ ج ۱: ۲۳۰).

۲-۶. آیین‌ها و پوشاک

نقش پوشاک، در آیین‌های دینی و اجتماعی آن دوران، بسیار، پررنگ بوده است. آیین‌های زیادی در مورد پوشاک، در دوره غزنوی وجود دارد که در ادامه، برای جلوگیری از اطناب، به ذکر چند مورد از آنها بسنده شده است:

سیاه‌پوشی برای صاحب منصبان: مقام‌های بالادست، لباس و کفش سیاه می‌پوشیدند و در بستن کمر بند و شمشیر، آدابی داشتند و هرکسی که خلاف این کار را انجام می‌داد و مجازات می‌شد. قبای سیاه حاجبان بسیار معروف بوده؛ به طوری که بیهقی در موارد زیادی، از حاجبان به عنوان «سیاه‌داران» یاد می‌کند. «سیاه‌داران پنج تن را به جامه‌خانه بردند، خلعت‌ها پوشانیدند» (بیهقی، ۱۹). «سیاه‌داران اسب سپاه‌سالار خواستند و برنشانند» (همان: ۳۱). در جایی دیگر بیهقی از قبای دیبای سیاه امیر مردان‌شاه صحبت کرده است:

و امیر مردانشاه را به کوشک سالار بگنجدی آوردند و عقد نکاح آنجا کردند و دینار و درهم روانه شد سوی هرکسی و امیر مردانشاه را قبای دیبای سیاه پوشانیدند، موشح به مروارید و کلاهی چهار پر زر بر سرش نهاد. مرصع به جواهر و کمر بر میان او بست همه مکمل به جواهر و اسبی بود سخت قیمتی، نعل زر زده و زین در زر گرفته و استام به جواهر، و ده غلام ترک با اسب و ساز و خادمی و ده هزار دینار و صد پاره جامه قیمتی از هر رنگی. (بیهقی ۱۳۸۸: ۵۲۵)

نمازخواندن موقع مرقع‌پوشی و مراسم توبه‌کردن: پوشیدن مرقع آن قدر، مبارک بوده است که قبل از پوشیدن آن، اول نماز می‌خواندند، سپس جامه را می‌پوشیدند. «از جمله سنت‌های ویژه صوفیان، دو رکعت نماز است که موقع پوشیدن مرقع و مراسم توبه می‌خوانند» (ابن جوزی، ۱۳۸۱: ۱۴۴). «امیر از تخت به زیر آمد و مصلی باز افگندند که یعقوب لیث بر این جمله کرده بود. امیرمسعود خلعت پوشید و دو رکعت نماز کرد و بوسهل زوزنی گفته بود امیر را چنان باید کرد چون خلعت‌ها بپوشید بر جملگی ولایت پدر از دست خلیفه» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۴۰).

مرصع‌پوشی برای سلطنت: اجازه پوشیدن قبای مرصع به هرکسی داده نمی‌شد. زمانی که محمود پسر سلطان محمد، در عراق فردی معتبر بود، سلطان سنجر وارد عراق شد و محمود به جنگ با عمویش رفت و شکست خورد و کارش به پوزش طلبی از عمویش منجر شد، سپس سلطان سنجر او را عفو کرد و سلطنت عراق را به او بخشید و همه چیز به او اهداء

کرد، جز پوشیدن قبای مرصع «سلطان سلطنت عراق به وی ارزانی داشت به نیابت خود و هرچه آیین سلطنت بود همه اجازت داد که محمود در عراق بکند به غیر از مرصع که پیوشد» (شبانکاره‌ای، ۱۳۶۳: ۱۱۰).

موارد دیگر عبارتند از: دستار برداشتن در مراسم عزاداری (شبانکاره‌ای، ۱۳۶۳: ۷۹)، سپیدپوشیدن در مراسم عزاداری (همان: ۱۲)، دادن هدایا به بستگان عروس (بیهقی، ۱۳۸۸: ۲۱۴ و ۲۱۳)، جامه سیاه دامادی (نازک کار، ۱۳۸۲: ۴۸ و ۴۹) و برهنه کردن مجرم هنگام بر دار کردن (بیهقی، ۱۳۸۸: ۱۷۶).

۲-۷. کارکرد های پوشاک

پوشاک، در این دوران، غیر از کارکرد حیاتی که همان تن پوشی است، کارکردهای مهم دیگری نیز داشته، یکی از آنها کارکرد اقتصادی بود. همان طور که در بخش اهمیت جامه گذشت، نقش پوشاک در آن دوره، بسیار پررنگ بوده و به اندازه زر و سکه ارزش اقتصادی داشته است. اگر فردی پولی نداشت با فروش پوشاک خود می توانست رفع نیاز کند. در جنگ سلطان محمود با جیپال که شاه هند بود، محمود پیروز شد و جیپال را اسیر کردند. زمانی که جیپال دستگیر شد، گردن بندی از طلا، که خیلی قیمتی بود، برگردن داشت که از او گرفتند و به پیش امیر بردند و غنایم بسیاری از او گرفتند و جانش را به او بخشیدند. «عقدی گوهر برگردن جیپال بود، قیمت آن دوست هزار دینار زر سرخ» (شبانکاره‌ای، ۱۳۶۳: ۴۸).

کارکرد دیگر پوشاک مذهبی است، یعنی صوفیان توسط جامه، به تبلیغ دین خود می پرداختند. شیخ ابوسعید لباچه سبز خودش را به شیخ بونصر داده و از او خواسته بود که لباسش را به ولایت خودش ببرد و به وسیله لباس، تبلیغ دین کنند (منور، ۱۳۶۷: ۲: ۱۳۴). پوشاک در اعتقادات مذهبی آن دوران، نقش بسزایی ایفا می کند. در مراسم یا جشن های مذهبی پوشاک مخصوص همان مجلس، پوشیده می شد. علاوه بر موارد فوق، پوشاک کارکردهای اجتماعی هم داشته است، یعنی هر قشری نمی توانست از انواع پوشاک و با هر کیفیتی بهره مند شود. لباس مردم عادی، با لباس امیران یا غلامان و والیان، متفاوت بوده است. در قسمت خلعت ها، این موضوع کاملاً مشهود است و خلعت های افراد، با هم فرق دارد. به وسیله پوشیدن پوشاک های مختلف، مرتبه اجتماعی افراد مشخص می گردید. لباسی که از دارالخلافه مشخص می شد، پوشیدن آن اجباری بوده و اگر کسی خلاف آن می پوشید مجازات می شد. در استعمال پوشاک آدابی داشتند که اگر رعایت نمی شد

نمی‌توانستند در دربار، باقی بمانند، مثل داستان حسنگ وزیر که قبول خلعت فاطمی، او را بر دار کشید.

«گفت امیر پرسید مرا از حدیث حسنگ، پس از آن از حدیث خلیفه، و آنچه چه گویی در دین و اعتقاد این مرد و خلعت سندن از مصریان، من درایستادم و حال حسنگ و رفتن به حج تا آنگاه که از مدینه به وادی القری بازگشت بر راه شام و خلعت مصری بگرفت» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۱۷۲). «و آخر پس از آن آمد شد بسیار، بر آن قرار گرفت که آن خلعت که حسنگ استده بود و آن طرایف که نزدیک امیر محمود فرستاده بودند آن مصریان، با رسول به بغداد فرستد تا بسوزند» (همان).

در کنار اینها یک کارکرد سیاسی هم می‌توان برای پوشاک در تاریخ بیهقی ذکر کرد و آن نوشتن نام پادشاه یا سلطان بر طراز جامعه است. پس از مرگ سلطان محمود، پسرش مسعود از برادر خود می‌خواهد که بر روی طراز جامعه‌های متداول آن عصر، نام او را حک کنند. در اینجا به ارزش و کارکرد سیاسی پوشاک در آن دوره، دست خواهیم یافت. «برادر خلیفت ما باشد چنان که نخست بر منابر نام ما برند به شهرها و خطبه به نام ما کنند و آنگاه نام وی، و بر سکه و درم و دینار و طراز جامعه نخست نام ما نویسند، آنگاه نام وی» (همان: ۶۹). از این عبارت بیهقی که از زبان مسعود غزنوی بیان شده است بر می‌آید که نوشتن نام بر طراز جامعه همانند بردن نام بر منابر و زدن سکه است.

۲-۸. استفاده ابزاری بیهقی از پوشاک

بیهقی نویسنده ماهر و توانمند تاریخ بیهقی در بسیاری موارد، از پوشاک، به عنوان ابزار بیان مفهوم و منظور سخن خود، بهره برده و مفاهیم زیادی را در قالب چند سطر با استفاده از توصیف پوشاک بیان کرده است. در داستان «بردار کردن حسنگ وزیر»، زمانی که او را به دیوان می‌آوردند، آمده است: «حسنگ پیدا آمد بی‌بند، جبه‌ای داشت خیری‌رنگ با سیاه می‌زد، خلّق‌گونه، و ذراع و ردایی سخت پاکیزه» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۱۷۳). جبه‌ای داشت خیری‌رنگ و با سیاه می‌زد: خیری‌رنگ به معنای خاکستری رنگ بوده است و در ادامه آمده است: با سیاه می‌زد. منظور بیهقی این بود که لباس خاکستری رنگ حسنگ در اثر شکنجه و رنج زیادی که به او وارد کرده بودند، به رنگ سیاه، مبدل شده بود و هدف بیهقی، ذکر نوع پوشش حسنگ نبوده است، بلکه هدف والاتری برای بیان نوع، رنگ و جنس پوشاک داشته است. عبارت «خلّق‌گونه» که کهنه بودن لباس حسنگ را می‌رساند، نیز تحلیل فوق را تأیید می‌نماید. در عبارت «ذراع و ردایی سخت پاکیزه و موزه میکابیلی نو در پای» نیز نکته‌ای ظریف نهفته است، ردا، پوششی است که معمولاً بر روی جبه و

لباس‌های دیگر می‌پوشیدند، توصیف بیهقی از پوشاک حسنک بسیار زیرکانه و مقتدرانه بوده است. هنگام آوردن حسنک برای محاکمه، بر روی لباس‌های کثیف او ردایی پاکیزه قرار می‌دهند تا عذابی که بر حسنک وارد شده است پنهان بماند و همین‌طور، کفش نویی که در پای او بوده، گواه همین مطلب است.

استفاده از بیهقی، از پوشاک، برای بیان گفته‌های خود در تاریخش، نموده است بسیار با ارزش است و با استفاده از تحلیل آنها می‌توان به خیلی مباحث مبهم در کتاب او پی برد. در ماجرای افشین و بودلف و خلاص یافتن بودلف، از دست افشین، بیهقی دوباره هنرنمایی می‌کند و باز هم برای ادای مطلب از پوشاک بهره جسته است. «افشین را دیدم که از در درآمد با کمر و کلاه من بفسردم و سخن را بیریدم» (همان: ۱۶۶) قصد بیهقی از ذکر کمر و کلاه افشین، حق‌به‌جانب بودن او بود؛ چون امیرالمومنین در شب قبل به افشین اجازه داده بود که می‌تواند بودلف را به خاطر اشتباهش بکشد سپس، پشیمان گشته و احمدبن ابی‌دواد را واسطه کرده و فرستاده بود تا هر چه زودتر جلوی افشین را بگیرد و او را از کشتن بودلف منع کند و احمد نیز موفق به این کار شده و افشین هم از تغییر نظر امیر معترض بود و با قیافه‌ای حق‌به‌جانب نزد امیر آمده بود. بیهقی، این وضع و حالت روحی افشین را با این کلمات بسیار زیبا به تصویر کشیده است.

بعد از فوت امیر المؤمنین قادر بالله و بر تخت نشستن امیرالمؤمنین ابوجعفر عبدالله قائم، رسولی از بغداد نزد امیر مسعود فرستادند و موقع آمدن رسول پیش سلطان مسعود، تشریفات زیادی صورت پذیرفته بود:

چون صبح بدمید چهار هزار غلام سرایی در دو طرفِ سرایِ امارت به چند رسته بایستادند؛ دو هزار با کلاه و کمرهای گران‌ده معالقی بودند و با هر غلامی عمودی سیمین و دو هزار با کلاه چهار پر بودند و کیش و شمشیر و شغا، نیم‌لنگ بر میان بسته و هر غلامی کمانی و سه چوبه تیر بر دست و همگنان با قباهای دیبای شوشتری بودند و غلامی سیصد از خاصگان در رسته‌های صفه نزدیک امیر بایستادند با جامه‌های فاخرتر و کلاه‌های دو شاخ و کمرهای به زر و عمودهای زرین و چند تن بودند با کمرهای مرصع به جواهر، و سپری پنجاه شصت به در بداشتند در میان سرای، دیلمان و همه بزرگان درگاه و ولایت‌داران و حُجَّاب با کلاه‌های دو شاخ و کمر زر بودند، و بیرون سرای مرتبه داران بایستادند و بسیار پیلان بداشتند و لشکر بر سلاح و برگستوان و جامه‌های دیبای گوناگون با عماري‌ها و سلاحها به دو رویه بایستادند با علامت‌ها، تا رسول را در میان ایشان گذرانیده آید.

هدف بیهقی از ذکر انواع کمر، کلاه و لباس تنها به تصویر کشیدن، قدرت امیر مسعود، نزد رسول بغداد بود، و این موضوع، برای سلطنت امیر مسعود، بسیار حایز اهمیت بوده است و بیهقی نیز به این امر واقف بوده و این صحنه را مثل یک فیلم برای مخاطب به تصویر کشیده است.

در گذشته کلاه، نماد سروری، قدرت و جامه بزرگان بود و قبا نیز جامه تنگی بود که پادشاهان و معشوقان بر تن می کردند و برای هتک حرمت کسی، ابتدا جامه او را از تنش جدا می کردند در فروگیری علی قریب آمده است: اینک حاجب بزرگ در صُفّه است، چون به صُفّه رسید، سی غلام اندر آمدند و او را بگرفتند و قبا و کلاه و موزه از وی جدا کردند، چنان که از آن برادرش کرده بودند و در خانه‌ای بردند که در پهلوی آن صُفّه بود» (همان: ۵۱). در اینجا جدا کردن کلاه، قبا و موزه، معنای ثانویه‌اش، همان، خلع سمت علی قریب بود و گویا با برادر او هم همین کار را کرده بودند. بیهقی، در فرار از دندانقان و ورود به غور، توصیفی از پوشاک خودش می کند و می گوید: «و نماز دیگر من پیش رفتم با موزه تنگ ساق و قبای کهن و زمین بوسه دادم» (همان: ۶۵۳). منظور از موزه تنگ ساق، چکمه جنگی بود و قبای کهن هم، جامه‌ای که چند وقت، عوض نشده بود. بیهقی در مواردی با کمک گرفتن از پوشاک و ظاهر افراد به شرح درون، خلیقات و آداب و رسوم پرداخته است. در توصیف شرح حال مردم آمل، هنگام ورود امیر به آنجا، آورده است: «امیر به شتاب براند و به آمل رسید روز آدینه ششم جمادی‌الاولی و افزون پانصد ششصد هزار مرد بیرون آمده بودند، مردمان پاکیزه روی و نیکوتر و هیچ کدام را ندیدم بی‌طیلسان شطوی یا توزی یا تستری» (بیهقی، ۱۳۸۸: ۴۵۲). منظور او در اینجا فقط التزام آنها به رعایت رسم و یا شرح اخلاق مردمان آن ناحیه بوده است. این موارد، تنها شمه‌ای از توصیف بیهقی، از پوشاک، در کتابش، بوده است

۳. نتیجه گیری

نقش پوشاک در دربار غزنویان آنچنان که بیهقی گزارش می کند، بسیار چشم گیر است و نقش و کارکرد نمادین فراوانی دارد. تغییر شکل و رنگ پوشاک در نظر خلیفه، ترک قانون بوده و شخص خاطی مجازات می شد. ارزش و احترامی که برای شغل جامه‌داری در آن دوران قائل بودند، گواهی بر این گفته‌هاست. دیوانی به نام دیوان جامه‌داری سلطانی وجود داشت که ریاستش به هر کسی اعطا نمی شد. مطابق تاریخ بیهقی،

۱۳۴ / پوشاک، فرهنگ و کارکردهای آن...

جامه جزء خزاین دربار به شمار می‌رفت و از دست دادن جامه‌خانه در جنگ‌ها، ضربه ناگواری به لشکر و کشور وارد می‌کرد. از برآیند مطالب ذکر شده، چنین استنباط می‌شود که، کارکرد پوشاک در هر دوران، تحت تأثیر تحولات سیاسی، مذهبی و فرهنگی آن دوران قرار دارد؛ آنچه کارکرد پوشاک را مشخص می‌کند، نه نیاز جامعه، بلکه تحولات و یا شرایط فرهنگی، دینی و سیاسی هر دوره‌است.

کتابنامه

- ابن‌اثیر، عزالدین علی. (۱۳۵۱). *تاریخ بزرگ اسلام و ایران*. تهران: انتشارات کتب ایران.
- ابن جوزی، ابوالفرج. (۱۳۸۱). *تلبیس ابلیس*. ترجمه علیرضا ذکاوتی. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- باسورث، ادmond کلیفورد. (۲۵۳۶). *تاریخ غزنویان*. تهران: امیرکبیر.
- بیهقی، ابوالفضل. (۱۳۸۸). *تاریخ بیهقی*. به تصحیح محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی. تهران: سخن.
- جوزجانی، منہاج سراج (۱۳۴۲). *طبقات ناصری*. تصحیح عبدالحی حبیبی. کابل: انجمن تاریخ افغانستان.
- چیت‌ساز، محمدرضا. (۱۳۹۱). *تاریخ پوشاک ایرانیان*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت). مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی؛ مرکز تحقیقات صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.
- حافظ، شمس‌الدین محمد. (۱۳۶۶). *دیوان حافظ*. تصحیح محمد قزوینی و قاسم غنی. تهران: اقبال.
- دزی، رینهارت. (۱۳۵۹). *فرهنگ البسه مسلمانان*. ترجمه حسین علی هروی. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- رحیمی، پرچهره. (۱۳۸۵). *تاریخ پوشاک ایرانیان (نگرشی بر پوشاک ایرانیان از هزاره پنجم پیش از میلاد تا اواخر دوره هخامنشیان)*. تهران: دانشگاه هنر.
- سبزعلیپور، جهان‌دوست. (۱۳۸۳). *آداب درباری و عقاید عامیانه در تاریخ بیهقی*. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. دانشگاه تبریز.
- سبزعلیپور، جهان‌دوست. (۱۳۸۵). «خلعت و خلعت بخشی (نگاهی به خلعت و خلعت بخشی در تاریخ)». *رشد آموزش زبان و ادب فارسی*. شماره ۷۷، صص ۲۶ تا ۲۸.

- شبانکاره‌ای، محمد بن علی بن محمد. (۱۳۶۳). *مجمع الأنساب*. تصحیح میرهاشم محدث. تهران: سپه.
- شهشهبانی، سهیلا. (۱۳۷۴). *تاریخچه پوشش سر در ایران*. تهران: مدبر.
- صابی، هلال بن محسن بن ابراهیم. (۱۳۴۶). *رسوم دار الخلافه*. تصحیح میخائیل عواد. ترجمه محمدرضا شفیعی کدکنی. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- ضیاءپور، جلیل. (۱۳۴۹). *پوشاک ایرانیان از چهارده قرن پیش تا آغاز دوره شاهنشاهی پهلوی*. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و هنر.
- غیبی، مهر آسا. (۱۳۸۷). *تاریخ هشت هزارساله پوشاک اقوام ایرانی*. تهران: هیرمند.
- مستوفی، حمداله. (۱۳۶۲). *تاریخ گزیده*. به اهتمام عبدالحسین نوایی. تهران: امیرکبیر.
- منور، محمد (۱۳۶۷). *اسرار التوحید فی مقامات شیخ ابی سعید*. تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران: آگاه.
- نازک کار، ژینوس. (۱۳۸۲). *آئین و رسوم رایج در تاریخ بیستی*. تهران: ترفند.
- نیشابوری، ظهیرالدین. (۱۳۳۲). *سلجوقنامه*. [بی جا]: نشر کلاله خاور.

